

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

Een onderzoek naar de relatie tussen opvoedstress en ouderlijke sensitiviteit

Inge Boonstra, S4891082

Rijksuniversiteit Groningen

Masterthese Orthopedagogiek, PAMA5166

Januari 16, 2022

Eerste beoordelaar/begeleider	K. Helmerhorst
Tweede beoordelaar	Annet ten Burg
Aantal EC's	20.0
Eindoordeel:	6.8
Handtekening begeleider	
Handtekening tweede beoordelaar	

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

Abstract

Parental sensitivity is an important factor for child development. According to previous studies, more parenting stress seems to reduce parental sensitivity, which has a negative influence on the development of the child. Current study examined the relationship between parenting stress and sensitivity in both fathers and mothers. It was also examined whether the parenting stress of one parent influences the relationship between the parenting stress and the sensitivity of the other parent.

In order to answer the research questions, the current study uses an existing quantitative dataset, in which the data of 104 three-year-old children and their parents were obtained. This dataset originates from the interdisciplinary research project 3HOEK. The degree of sensitivity was measured by means of observations, using the Erickson Scale of Sensitivity. The degree of parenting stress was measured by having parents complete a questionnaire; the Parental Stress Scale.

SPSS was used to analyze the data. The regression analyzes show that parenting stress of both fathers and mothers is not significantly related to parental sensitivity. In addition, the parenting stress of one parent does not appear to significantly moderate the relationship between the parenting stress and the sensitivity of the other parent. This study suggests that parents do not respond less sensitive to their child when they experience more stress around parenting. In addition, this research suggests that if one parent in the family experiences more parenting stress, this has no influence on the relationship between parenting stress and sensitivity of the other parent.

Samenvatting

Ouderlijke sensitiviteit is een belangrijke factor voor de ontwikkeling van het kind. Meer opvoedstress lijkt de ouderlijke sensitiviteit te verminderen, wat een negatieve invloed heeft op de ontwikkeling van het kind. Huidige studie onderzoekt de relatie tussen opvoedstress en sensitiviteit bij zowel vaders als moeders. Ook is er onderzocht of de opvoedstress van de ene ouder de relatie tussen de opvoedstress en sensitiviteit van de andere ouder beïnvloedt.

Om antwoord te geven op de onderzoeksvragen is in het huidige onderzoek gebruik gemaakt van een bestaande kwantitatieve dataset, waarin de gegevens van 104 driejarige kinderen en hun ouders zijn verkregen. Deze dataset komt voort uit het interdisciplinaire onderzoeksproject de 3HOEK. De mate van sensitiviteit is gemeten door middel van

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

observaties, aan de hand van de *Erickson Scale of Sensitivity*. De mate van opvoedstress is gemeten door ouders een vragenlijst in te laten vullen, namelijk de *Parental Stress Scale*.

Om de data te analyseren is gebruik gemaakt van SPSS. Uit de regressie analyses blijkt dat de opvoedstress van zowel vaders als moeders niet significant gerelateerd is aan de ouderlijke sensitiviteit. Daarnaast blijkt de opvoedstress van de ene ouder niet significant de relatie tussen de opvoedstress en de sensitiviteit van de andere ouder te modereren. Dit onderzoek suggereert dat ouders niet minder sensitief op hun kind reageren wanneer zij meer stress rondom de opvoeding ervaren en dat als de ene ouder uit het gezin meer opvoedstress ervaart heeft dit geen invloed op de relatie tussen de opvoedstress en sensitiviteit van de andere ouder.

Inhoudsopgave

Abstract	2
Samenvatting	2
Inleiding	5
Sensitiviteit	5
Opvoedstress in relatie tot sensitiviteit	6
Vaders en moeders.....	6
Huidige studie.....	8
Methode	9
Participanten	9
Procedure	10
Meetinstrumenten	11
Sensitiviteit	11
Opvoedstress	11
Data analyse.....	12
Resultaten	13
Relatie tussen opvoedstress van vader en vaderlijke sensitiviteit	15
Relatie tussen opvoedstress van moeder en moederlijke sensitiviteit	15
Invloed van opvoedstress moeder op de relatie tussen opvoedstress vader en sensitiviteit vader	15
Invloed van opvoedstress vader op de relatie tussen opvoedstress moeder en sensitiviteit moeder	15
Discussie	17
Opvoedstress en ouderlijke sensitiviteit	17
Opvoedstress als moderator.....	17
Sterke punten	18
Limitaties	19
Implicaties voor beleid en praktijk	19
Conclusie	20
Referenties	20

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

Inleiding

Volgens de gehechtheidstheorie van Bowlby (1969) ontwikkelen kinderen zich het beste wanneer ze in een veilige en warme basis opgroeien, die door de ouders wordt verwezenlijkt. Als ouders hier in slagen, geeft dit het kind de ruimte en het vertrouwen om de omgeving te onderzoeken en zich goed te ontwikkelen (Cooke, Kerns, Koehn, Kochendorfer & Stuart-Parrigon, 2019; Israel & Wicks-Nelson, 2016; Zimmer-Gembeck et al., 2015). Als het ouders niet lukt om deze veilige, warme basis te creëren, loopt het kind meer risico op een verstoorde ontwikkeling (Darling, Dornbusch, Lamborn, Mounts & Steinberg, 1994; Williams et al., 2009).

Ouderlijke sensitiviteit is een belangrijke factor voor de ontwikkeling van het kind. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat verminderde ouderlijke sensitiviteit een negatieve invloed heeft op de ontwikkeling van het kind (Bradley & Corwyn, 2007; Campbell, 2002; National Institute of Child Health and Human Development, 1999). De mate van ouderlijke sensitiviteit wordt beïnvloed door de opvoedstress van ouder. Een hogere mate van opvoedstress bij ouders is gerelateerd aan een lagere mate van sensitiviteit van de ouders richting hun kind, zo blijkt uit verscheidene onderzoeken (Dau, Callinan & Smith, 2019; Degroot, 2003; Gabler et al., 2018; McMahon & Meins, 2012; Oxford & Lee, 2011; Pelchat, Bisson, Bois & Saucier, 2003; Pereira et al., 2012; Potharst, Zeegers & Bögels, 2018; Smith & Stephens, 2018; Ward & Lee, 2020). Meer opvoedstress lijkt dus de ouderlijke sensitiviteit te verminderen, wat vervolgens weer een negatieve invloed heeft op de ontwikkeling van het kind.

Sensitiviteit

In de gehechtheidstheorie van Ainsworth wordt beschreven dat de veiligheid van de gehechtheid tussen ouder en kind wordt beïnvloed door de sensitiviteit van de ouder. Sensitiviteit verwijst naar een adequate reactie van de ouder op de gedragingen van het kind (Ainsworth & Marvin, 1995; Mesman & Emmen, 2013). Een sensitieve ouder is hierbij in staat om dingen te zien vanuit het oogpunt van het kind (Ainsworth, Bell, & Stayton, 1971, p. 41). Sensitiviteit kan daarom ook omschreven worden als het vermogen van de ouder om de signalen en behoeften van een kind correct te interpreteren en daarop snel en adequaat te reageren (Ainsworth & Bell, 1972). Ouderlijke sensitiviteit wordt gezien als een belangrijke factor van ontwikkelingsprocessen van het kind, waaronder de veiligheid van de ouder-kind gehechtheidsrelatie, de psychologische gezondheid, de cognitieve en taalontwikkeling en de emotieregulatie van het kind (Ainsworth, 1979; Bowlby, 1969; Kelly, Morisset, Barnard en Hammond, 1996). Bovendien wordt een laag niveau van ouderlijke sensitiviteit in verband

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

gebracht met een minder optimale ontwikkeling van het kind, waaronder het slechter cognitief functioneren en gedragsproblematiek (Bradley & Corwyn, 2007; Campbell, 2002; National Institute of Child Health and Human Development, 1999). Verscheidene studies tonen aan dat moeders sensitiever zijn voor de signalen van hun kind dan vaders (Sabattini & Leaper, 2004; Simons & Conger, 2007).

Opvoedstress in relatie tot sensitiviteit

Het opvoeden van een kind gaat zo nu en dan samen met een bepaalde mate van opvoedstress bij de ouders. Opvoedstress is een specifieke vorm van stress die ouders ervaren wanneer er een disbalans is tussen de eisen van het ouderschap en het kunnen toepassen van de juiste vaardigheden om aan die eisen te kunnen voldoen (Costa, Weems, Pellerin & Dalton, 2006; Deater-Deckard, 1998; Hayes & Watson, 2013). In het mediatiemodel van Abidin (1992) is beschreven dat opvoedstress een negatieve invloed heeft op het opvoedgedrag van ouders. Zo reageren ouders bijvoorbeeld minder sensitief op hun kind door de opvoedstress die zij ervaren (Abidin, 1992). Ook uit verschillende onderzoeken blijkt dat een hogere mate van opvoedstress bij ouders gerelateerd is aan een lagere mate van sensitiviteit van de ouders ten opzichte van hun kind (Dau, Callinan & Smith, 2019; Degroat, 2003; Gabler et al., 2018; McMahon & Meins, 2012; Oxford & Lee, 2011; Pelchat, Bisson, Bois & Saucier, 2003; Pereira et al., 2012; Potharst, Zeegers & Bögels, 2018; Smith & Stephens, 2018; Ward & Lee, 2020). Meer opvoedstress lijkt dus het vermogen van ouders om gericht te zijn op de signalen van hun kinderen te verminderen, waardoor ze ook minder goed op deze signalen kunnen reageren.

Vaders en moeders

Van de tien bovengenoemde studies die aantonen dat opvoedstress de ouderlijke sensitiviteit negatief beïnvloedt, zijn er slechts vier onderzoeken waarbij de vader van het gezin is betrokken. De moeder is wel in alle tien de onderzoeken betrokken. Doordat de meeste studies naar de relatie tussen opvoedstress en sensitiviteit zijn gedaan bij moeders, is er aanzienlijk minder bekend over de rol van vaders hierin. Het is kwalijk dat vaders momenteel nog ondervertegenwoordigd zijn in het onderzoek naar ouderschap, omdat de invloed van vaders op de ontwikkeling van het kind erg betekenisvol blijkt te zijn (Cabrera & Roggman, 2017; Cabrera, Volling & Barr, 2018; Lamb, 2010; Psouni, 2019; Ramchandani et al. 2013; Sarkadi, Kristiansson, Oberklaid & Bremberg, 2008; Tamis-LeMonda, Shannon, Cabrera, Lamb, 2004). Afhankelijk van de mate van betrokkenheid kunnen vaders de ontwikkeling van hun kind positief beïnvloeden (Cabrera, Tamis-LeMonda, Bradley, Hoffert & Lamb, 2000). Kinderen uit gezinnen waarbij de vader betrokken is reguleren hun emoties

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

beter dan de kinderen uit gezinnen waarbij de vader niet betrokken is (Vogel, Bradley, Raikes, Boller & Shears, 2006). De volledige afwezigheid van een vader binnen een gezin wordt bovendien geassocieerd met negatieve gevolgen voor het kind, zoals minder succes op school, verminderde cognitieve functie, agressie en delinquentie (Amato & Gilbreth, 1999).

Het is van belang dat er meer onderzoek gedaan wordt naar de relatie tussen opvoedstress en sensitiviteit, bij zowel vaders als moeders, omdat meer onderzoek zorgt voor kennisvergroting rondom dit onderwerp en er zo meer bekend wordt over de rol van vaders hierin. Gekeken naar de bestaande literatuur is de hypothese dat er, zowel bij vaders als moeders, een negatieve relatie is tussen opvoedstress en ouderlijke sensitiviteit. Dat wil zeggen dat naar mate de opvoedstress verhoogd, de mate van sensitiviteit daalt.

Volgens de *family systems theorie* (FST) van dr. Bowen kunnen de moeilijkheden binnen een gezin pas goed gemeten worden, wanneer beide ouders erbij worden betrokken (Brown, 1999). Om de relatie tussen opvoedstress en de sensitiviteit van de ene ouder te begrijpen, is het daarom belangrijk om de interactie met de opvoedstress en sensitiviteit van de andere ouder te onderzoeken (Brown, 1999). De opvoedstress en sensitiviteit van de tweede ouder worden daarom in het huidige onderzoek gebruikt als controlevariabelen.

Daarnaast is de FST gebaseerd op de gedachte dat ouders elkaar beïnvloeden in hun opvoedgedrag en niet volledig los van elkaar gezien kunnen worden (Brown, 1999). Er wordt daarom in de huidige studie onderzocht of de mate van opvoedstress van de ene ouder in relatie tot diens eigen sensitiviteit, wordt beïnvloed door de opvoedstress van de andere ouder. Er is hier eerder nog geen onderzoek naar gedaan. De interactie van opvoedstress van vader en moeder wordt gemeten, waarna wordt gekeken of dit een effect heeft op de relatie tussen de opvoedstress en sensitiviteit van zowel vader als moeder. Bij deze onderzoeksvragen wordt de sensitiviteit van de tweede ouder meegenomen als controlevariabele.

Uit de theorie komt naar voren dat ouders elkaar beïnvloeden in hun opvoedgedrag (Brown, 1999). De verwachting is dan ook dat de sterkte van de relatie tussen opvoedstress en sensitiviteit van de ene ouder beïnvloed wordt door de moderator; de opvoedstress van de andere ouder. Dat wil zeggen dat de mate van opvoedstress van de ene ouder stijgt, naarmate de andere ouder meer opvoedstress ervaart. Andersom wordt er ook verwacht dat de mate van opvoedstress van de ene ouder daalt, naarmate de opvoedstress van de andere ouder lager is. Vanuit deze gedachte is de hypothese dan ook dat de relatie tussen de opvoedstress van de ene ouder in relatie tot diens eigen sensitiviteit sterker wordt door hogere mate van opvoedstress van de andere ouder en dat de relatie tussen de opvoedstress van de ene ouder in relatie tot

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

diens eigen sensitiviteit zwakker wordt door lagere mate van opvoedstress van de andere ouder.

Huidige studie

In de huidige studie zal onderzocht worden of er een relatie is tussen opvoedstress en ouderlijke sensitiviteit bij zowel vaders als moeders. Hierbij wordt de opvoedstress en sensitiviteit van de andere ouder gebruikt als controlevariabele. Oftewel; bij de onderzoeksvraag gericht op de relatie tussen opvoedstress en sensitiviteit van moeder wordt de opvoedstress en sensitiviteit van vader als controlevariabele toegevoegd en vice versa. Dit is gebaseerd op de FST, waarin er vanuit wordt gegaan de moeilijkheden binnen het gezin pas goed begrepen kunnen worden als beide ouders hierbij worden betrokken (Brown, 1999). Ook zal er onderzocht worden of de opvoedstress van de ene ouder modereert in de relatie tussen de opvoedstress en sensitiviteit van de andere ouder. Op deze manier wordt er rekening gehouden met de gedachte dat naarmate de opvoedstress van de ene ouder hoger is, de mate van opvoedstress van de andere ouder stijgt en naarmate de opvoedstress van de ene ouder lager is, de mate van opvoedstress van de andere ouder daalt.

De onderzoeksvraag van de huidige studie luidt dan ook: "Is er een relatie tussen de opvoedstress die ouders ervaren en de ouderlijke sensitiviteit?" Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn de volgende deelvragen opgesteld:

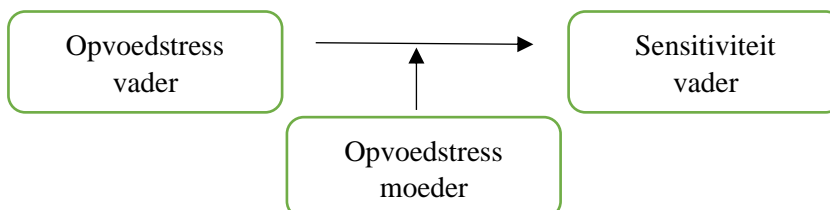
1. Is er een relatie tussen de opvoedstress van moeder en de sensitiviteit van moeder?

2. Is er een relatie tussen de opvoedstress van vader en de sensitiviteit van vader?

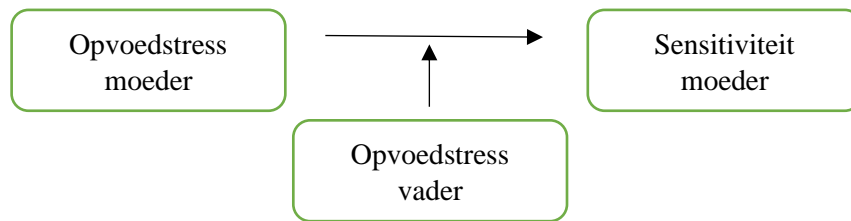
3. Wordt de relatie tussen de opvoedstress van vader en de vaderlijke sensitiviteit gemodereerd door de opvoedstress van moeder?

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

4. Wordt de relatie tussen de opvoedstress van moeder en de moederlijke sensitiviteit gemodereerd door de opvoedstress van vader?

Als er een negatieve relatie is tussen de opvoedstress van vaders en moeders en de mate van ouderlijke sensitiviteit dan is het van belang om de opvoedstress vroegtijdig te signaleren, om zo de lage mate van ouderlijke sensitiviteit te voorkomen. Van de meeste interventies om ouderlijke sensitiviteit te verbeteren die in Nederland worden toegepast is niet bekend of ze effectief zijn (Gezondheidsraad, 2018). Interventies die wel erkend zijn en effectief blijken focussen zich op het verbeteren van de sensitiviteit van de ouders, om zo de gehechtheidsrelatie tussen ouder en kind te versterken (Richtlijnen jeugdhulp en jeugdbescherming, 2021). In geen van deze interventies wordt de mate van opvoedstress van de ouders meegenomen. Het is maatschappelijk van belang om onderzoek te doen naar de relatie tussen opvoedstress en ouderlijke sensitiviteit bij zowel vaders en moeders, omdat deze bevindingen vervolgens een bijdrage kunnen leveren aan het ontwikkelen van opvoedinterventies die gericht zijn op het verminderen van opvoedstress en daardoor de ouderlijke sensitiviteit versterken. Dit is bevorderlijk voor de ontwikkeling van het kind (Bradley & Corwyn, 2007; Campbell, 2002; National Institute of Child Health and Human Development, 1999) en voor de ouder-kind gehechtheidsrelatie (Ainsworth, 1979).

Methode

Participanten

Om antwoord te geven op de onderzoeksvragen is in het huidige onderzoek gebruik gemaakt van een bestaande kwantitatieve dataset, waarin de gegevens van in totaal 104 driejarige kinderen en hun ouders (104 moeders en 104 vaders) zijn verkregen. Deze dataset komt voort uit het interdisciplinaire onderzoeksproject de 3HOEK, uitgevoerd door de Erasmus Universiteit Rotterdam. Deze onderzoeksgroep heeft de rol van zowel vaders als moeders in de opvoeding van jonge kinderen onderzocht, door middel van vragenlijsten en observaties.

Er werd in dit onderzoek gebruik gemaakt van een *convenience sample*, waarbij de participanten aan drie criteria moesten voldoen. Ten eerste dienden zij ouders te zijn van een

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

driejarig kind. Ten tweede moesten zij een intact gezin zijn, wat in dit geval inhoudt dat ouders bij elkaar zijn en onder hetzelfde dak wonen. Tot slot moesten alle participanten een Nederlandse achtergrond hebben, wat betekent dat de ouders van zowel vader als moeder in Nederland zijn geboren. Alle participanten kwamen uit de stadsregio Rotterdam. De vaders in dit onderzoek waren gemiddeld 36 jaar oud ($M = 36,59$, $SD = 5,26$) en de moeders gemiddeld 33 jaar oud ($M = 33,78$, $SD = 4,67$). De gemiddelde leeftijd van de kinderen was 41 maanden ($M = 41,43$, $SD = 3,93$). Er waren 51 gezinnen laagopgeleid, waarbij de ouders allebei hoogstens een MBO diploma hadden behaald, en 53 gezinnen hoogopgeleid, waarbij de ouders een HBO of universitair diploma hadden behaald.

Procedure

De data zijn verzameld door twee getrainde observatoren van het onderzoeksproject de 3HOEK. Deze observatoren hebben alle deelnemende gezinnen bezocht in hun thuissituatie. Tijdens deze bezoeken werden de moeders en vaders los van elkaar geobserveerd in het contact met hun kind. Dit werd gedaan door verschillende onafhankelijke observatoren. Elke ouder-kind sessie duurde in totaal twee uur. Het eerste half uur hadden de ouders tijd om een online vragenlijst in te vullen. De kinderen kregen in deze tijd de opdracht om zelfstandig te spelen. De observatoren hielden zich afzijdig van de ouders tijdens het invullen van de online vragenlijst.

Vervolgens werden de ouder gevraagd om afzonderlijk van elkaar samen met hun 3-jarige kind verschillende speltaken uit te voeren: 1) Vrij spelen zonder speelgoed; ouders speelden samen met hun kind, zonder speelgoed, gedurende vijf minuten, 2) Bouwen met blokken; de ene ouder kreeg de opdracht om samen met het kind een toren te bouwen en de andere ouder om samen met het kind een huis te bouwen, ze kregen hiervoor drie minuten, en 3) Etch-a-sketch; de ene ouder kreeg de opdracht om samen met het kind een huis te tekenen en de andere ouder om samen met het kind een pijl te tekenen aan de hand van voorbeeldfoto's die werden verstrekt door de observator, hiervoor kregen ze vier minuten de tijd.

De observator beëindigde de speltaken wanneer de tijd om was en zorgde voor de benodigde speelmaterialen (bouwstenen en voorbeeldfoto's). De volgorde van de speltaken was voor alle ouders hetzelfde en de verschillende taken werden gefilmd door de observator. Voorafgaand aan de speltaak kregen de ouders en hun kind een duidelijke uitleg van de observator. De instructies bij de bouwsteentaak (speltaak 2) en etch-a-sketch (speltaak 3) waren per ouder verschillend, zodat het kind niet twee keer dezelfde taak uit zou voeren en er daardoor een leereffect zou ontstaan bij het kind. Deze speltaken verschilden overigens

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

onderling niet van elkaar wat betreft de moeilijkheidsgraad of vereiste vaardigheden en waren in die zin goed vergelijkbaar met elkaar. Alle ouders die mee hebben gewerkt gaven toestemming voor deelname aan het onderzoek en voor het filmen van de speltaken, zowel voor zichzelf als voor hun kind. De deelnemende ouders kregen na afloop een vergoeding in de vorm van een cadeaukaart van 100 euro en de kinderen werden beloond met een klein cadeautje. De huidige studie is goedgekeurd door de ethische commissie van de afdeling bestuurskunde en sociologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Meetinstrumenten

Sensitiviteit. De mate van sensitiviteit van de ouders werd gemeten door middel van observaties, aan de hand van de *Erickson Scale of Sensitivity* (ESS) (Egeland, Erickson, Clemenhagen-Moon, Hiester, & Korfmacher, 1990). De ESS is opgedeeld in twee subschalen, namelijk *supportive presence* (SP) en *intrusiveness* (IN). SP verwijst naar de mate waarin de ouder positieve waardering en emotionele steun biedt aan het kind (Lucassen, 2013). Een ouder die hoog scoort op SP geeft veel positieve waardering en emotionele steun aan zijn/haar kind. IN verwijst naar de mate waarin een ouder wel of geen respect heeft voor de autonomie van het kind (Lucassen, 2013). Wanneer er hoog gescoord werd op IN betekent dit dat er vanuit de ouder geen respect is voor de autonomie van het kind. Zowel SP als IN werden beoordeeld aan de hand van de 7-punts Likert-schaal, die aangeeft in hoeverre de ouder het specifieke gedrag vertoonde (*1 = zeer laag, 4 = matig, 7 = zeer hoog*).

Twintig procent van de observatievideo's is dubbel gecodeerd, dat wil zeggen: door twee verschillende beoordelaren. Vervolgens is gekeken of de codes overeenkomen met elkaar. Op die manier is de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid gewaarborgd. In het huidige onderzoek is de Cronbach's alpha van de subschaal SP 0.80 (*range* tussen 0.70 and 0.90) en van de subschaal IN 0.74 (*range* tussen 0.67 and 0.79).

Opvoedstress. De mate van opvoedstress werd door zowel vaders als moeders afzonderlijk ingevuld doormiddel van een vragenlijst. De vragenlijst die hiervoor gebruikt werd is de *Parental Stress Scale* (PSS) (Berry & Jones, 1995), bestaande uit 18 items die aan de hand van de 5-punts Likertschaal; 1) *zeer mee oneens* tot 5) *zeer mee eens*, door de ouders werden beantwoord. Voorbeelden van stellingen uit deze vragenlijst zijn '*ik ben blij in mijn rol als ouder*' en '*de grote bron van stress in mijn leven is/zijn mijn kind(eren)*'. De PSS bevat 8 positieve items die omgekeerd gescoord zijn; (1=5), (2=4), (3=3), (4=2), (5=1), zodat ook bij deze items geldt dat naarmate de score hoger is, de ouder meer opvoedstress ervaart. De scores op de 18 items van zowel vader als moeder worden vervolgens bij elkaar opgeteld. Deze totaalscore kan variëren van 18 tot 90 punten. Vervolgens is hier een gemiddelde score

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

voor berekend. Hoe hoger de gemiddelde score, hoe hoger de mate van opvoedstress. Uit onderzoek blijkt dat de PSS een valide en betrouwbaar instrument is om de opvoedstress van ouders te meten (Zelman & Ferro, 2018). In het huidige onderzoek is de Cronbach's alpha 0.9.

Data analyse

Om de data te analyseren is gebruik gemaakt van SPSS. Voorafgaand aan de data analyse is er gekeken of er aan een aantal assumpties voldaan is. Er is gecontroleerd op missende waarden, normaliteit, multicollineariteit, lineariteit en homoscedasticiteit, zoals wordt aanbevolen door Tabachnik en Fidell (2001). Voordat deze controle werd uitgevoerd zijn de positieve items van de PSS omgekeerd gescoord; (1=5), (2=4), (3=3), (4=2), (5=1), zodat ook bij deze items geldt dat naarmate de score hoger is, de ouder meer opvoedstress ervaart.

Ten eerste werd er gekeken of er missende data waren, hiervoor is een descriptieve analyse uitgevoerd. De variabelen opvoedstress en sensitiviteit bevatten bij zowel de vaders als de moeders geen missende waarden.

Ten tweede werd er gekeken of de data normaal verdeeld is. Er zijn hiervoor histogrammen gemaakt, waarbij de opvoedstress en sensitiviteit van zowel vaders als moeders normaal verdeeld leken te zijn. Er werd daarnaast gecontroleerd of er univariate en multivariate uitbijters waren. De gestandaardiseerde waarden van de variabelen 'opvoedstress' en 'sensitiviteit' werden onderzocht op waarden hoger dan 3.29 en lager dan -3.29 (Tabachnik en Fidell, 2001). Wanneer dit zo is, wijken de metingen meer dan 3.29 standaardafwijkingen af van het gemiddelde van de variabele. Er was één univariate uitbijter. Deze waarde heeft de score van de dichtstbijzijnde niet-uitbijter gekregen. Multivariate uitbijters werden onderzocht door middel van het berekenen van de Mahalanobis afstand en de kritische *probability* waarde voor $df = 1$. Een maximale Mahalanobis afstand groter dan de kritische chi-kwadraatwaarde voor $df = 1$ bij een kritische alfawaarde van $p < .001$ duidt op de aanwezigheid van een of meer multivariate uitbijters (Tabachnik en Fidell, 2001). Er werden geen multivariate uitbijters gevonden.

Vervolgens werd er gecontroleerd of er sprake was van multicollineariteit. Er werd hiervoor een correlatietabel gemaakt met daarin de afhankelijke en onafhankelijke variabele voor zowel vaders als moeders. Er werd gezocht naar variabelen met een correlatie hoger dan 0.9 (Tabachnik en Fidell, 2001). De variabelen 'opvoedstress' en 'sensitiviteit' van zowel vaders als moeders correleren onderling niet hoger dan 0.9 met elkaar. Er was geen sprake van multicollineariteit.

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

Door middel van een spreidingsdiagram werd gecontroleerd of er een lineair verband was tussen de variabelen. Deze assumptie gaat er van uit dat er een rechte lijn relatie is tussen de variabelen (Tabachnik en Fidell, 2001). De spreidingsdiagram lijkt lineariteit aan te geven tussen de variabelen.

Tot slot werd de assumptie van homoscedasticiteit getest. De spreidingsdiagram van de residuen toont duidelijk aan dat de punten gelijk verdeeld zijn, wat betekent dat de metingen van opvoedstress ongeveer even ver van de lijn liggen voor elke waarde sensitiviteit. Er leek sprake te zijn van homoscedasticiteit.

Er is vervolgens een regressieanalyse uitgevoerd om de relatie tussen de opvoedstress en ouderlijke sensitiviteit te meten. Om deze relatie te onderzoeken zijn er verschillende deelvragen opgesteld. Alle deelvragen zijn met behulp van regressie geanalyseerd. Bij de eerste deelvraag; ‘Is er een relatie tussen de opvoedstress van moeder en de sensitiviteit van moeder?’ is de onafhankelijke variabele de opvoedstress van moeder, de afhankelijke variabele is de sensitiviteit van moeder en de controlevariabelen zijn de opvoedstress en sensitiviteit van vader. Bij de tweede deelvraag; ‘Is er een relatie tussen de opvoedstress van vader en de sensitiviteit van vader?’ is de onafhankelijke variabele de opvoedstress van vader, de afhankelijke variabele de sensitiviteit van vader en zijn de controlevariabelen de opvoedstress en sensitiviteit van moeder. Bij de derde deelvraag; ‘Wordt de relatie tussen de opvoedstress van vader en de vaderlijke sensitiviteit gemodereerd door de opvoedstress van moeder?’ is de onafhankelijke variabele de opvoedstress van vader is, de afhankelijke variabele de sensitiviteit van vaders is, de moderator de opvoedstress van moeder is en de controlevariabele de sensitiviteit van moeder is. Bij de vierde deelvraag; ‘Wordt de relatie tussen de opvoedstress van moeder en de moederlijke sensitiviteit gemodereerd door de opvoedstress van vader?’ is de onafhankelijke variabele de opvoedstress van moeder, de afhankelijke variabele de sensitiviteit van moeder, de moderator de opvoedstress van vader en de controlevariabele de sensitiviteit van vader.

Resultaten

In Tabel 1 is een overzicht gemaakt van de descriptieve gegevens van alle variabelen die in dit onderzoek in de analyses zijn meegenomen. Hierbij wordt per variabele het gemiddelde (M), de standaarddeviatie (SD) en de minimum en maximum waarde weergegeven. De mate van opvoedstress van vaders ($M = 1.94$) en moeders ($M = 2.02$) lijken niet veel te verschillen van elkaar. Moeders ervaren gemiddeld genomen iets meer

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

opvoedstress dan de vaders. Voor de mate van sensitiviteit geldt ook dat moeders ($M = 3.73$) gemiddeld hoger scoren dan vaders ($M = 3.42$). De standaarddeviatie van de opvoedstress van vaders ($SD = 0.40$) en moeders (0.42) is beduidend lager dan de standaarddeviatie van de sensitiviteit van vaders ($SD = 0.90$) en moeders ($SD = 0.87$).

Tabel 1.

Descriptieve gegevens

Variabele	M	SD	Minimum	Maximum	Verschil M
Opvoedstress vaders	1.94	.40	1.06	2.78	
Opvoedstress moeders	2.02	.42	1.17	3.50	
Sensitiviteit vaders	3.42	.90	1.67	5.42	
Sensitiviteit moeders	3.73	.87	1.33	6.08	

Ook is er, op basis van Pearson's r , een correlatietabel opgesteld voor alle onderzochte variabelen voor zowel de vaders als de moeders (zie Tabel 2). Uit de correlatietabel blijkt dat de sensitiviteit van vader en de sensitiviteit van moeder significant positief met elkaar samenhangen. Een hogere waarde van de moederlijke sensitiviteit gaat gepaard met een hogere waarde van de vaderlijke sensitiviteit en vice versa. Deze samenhang is overigens erg zwak ($r = .30, p < 0.05$). Ook de opvoedstress van vader en de opvoedstress van moeder hangen significant positief met elkaar samen. Een hogere waarde van vaderlijke opvoedstress gaat gepaard met een hogere waarde van moederlijke opvoedstress en vice versa. Deze samenhang is overigens ook erg zwak ($r = .38, p < 0.01$). De overige variabelen hangen niet significant samen.

Tabel 2.

Correlatietabel

Variabele	Statistic	1.	2.	3.	4.
1. Sensitiviteit vaders	Pearson's r	-	.30*	.04	-.18
2. Sensitiviteit moeders	Pearson's r		-	-.03	-.05
3. Opvoedstress vaders	Pearson's r			-	.38**
4. Opvoedstress moeders	Pearson's r				-

Noot. * $p < .05$. ** $p < .01$

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

Relatie tussen opvoedstress van vader en vaderlijke sensitiviteit

De opvoedstress van de vader blijkt niet significant gerelateerd te zijn aan de vaderlijke sensitiviteit, wanneer er gecontroleerd wordt met de opvoedstress en sensitiviteit van moeder ($\beta = .13$, $t(3) = 1.23$, $p = .223$, $95\% CI = [-.17, .74]$) (zie Tabel 3; model 1). Deze resultaten komen niet overeen met de hypothese, aangezien er werd verwacht dat er een negatieve relatie zou zijn tussen de opvoedstress van vader en de vaderlijke sensitiviteit. Alle variabelen in dit model (opvoedstress van vader, opvoedstress van moeder en sensitiviteit van moeder) verklaarden gezamenlijk 9.4% van de vaderlijke sensitiviteit ($R^2 = .094$).

Relatie tussen opvoedstress van moeder en moederlijke sensitiviteit

De opvoedstress van moeder blijkt niet significant gerelateerd te zijn aan de moederlijke sensitiviteit, wanneer er gecontroleerd wordt met de opvoedstress en sensitiviteit van vader ($\beta = -.01$, $t(3) = .10$, $p = .925$, $95\% CI = [-.42, .46]$) (zie Tabel 3; model 2). Deze resultaten komen niet overeen met de hypothese, aangezien er werd verwacht dat er een negatieve relatie zou zijn tussen de opvoedstress van moeder en de moederlijke sensitiviteit. Alle variabelen in dit model (opvoedstress van moeder, opvoedstress van vader en sensitiviteit van vader) verklaarden gezamenlijk 5.4% van de moederlijke sensitiviteit ($R^2 = .054$).

Invloed van opvoedstress moeder op de relatie tussen opvoedstress vader en sensitiviteit vader

De opvoedstress van moeder blijkt niet significant de relatie tussen de opvoedstress van vader en de vaderlijke sensitiviteit te modereren, wanneer er wordt gecontroleerd met de sensitiviteit van moeder ($\beta = -1.07$, $t = -1.34$, $p = .182$, $95\% CI = [-1.69, .32]$) (zie Tabel 3; model 3). Deze resultaten komen niet overeen met de hypothese, aangezien er werd verwacht dat de relatie tussen de opvoedstress van vader en de vaderlijke sensitiviteit wel gemodereerd zou worden door de opvoedstress van moeder. Alle variabelen in dit model (opvoedstress van moeder, opvoedstress van vader en sensitiviteit van vader) verklaarden gezamenlijk 11.1% van de vaderlijke sensitiviteit ($R^2 = .111$).

Invloed van opvoedstress vader op de relatie tussen opvoedstress moeder en sensitiviteit moeder

De opvoedstress van vader blijkt niet significant de relatie tussen de opvoedstress van moeder en de moederlijke sensitiviteit te modereren, wanneer er wordt gecontroleerd met de sensitiviteit van vader ($\beta = -.75$, $t = -.91$, $p = .363$, $95\% CI = [-1.46, .54]$) (zie Tabel 3; model 4). Deze resultaten komen niet overeen met de hypothese, aangezien er werd verwacht dat de relatie tussen de opvoedstress van moeder en de moederlijke sensitiviteit wel gemodereerd zou worden door de opvoedstress van vader. Alle variabelen in dit model (opvoedstress van

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

vader, opvoedstress van moeder en sensitiviteit van moeder) verklaarden gezamenlijk 6.2% van de moederlijke sensitiviteit ($R^2 = .062$).

Tabel 3.

Regressie opvoedstress van vaders en moeders en sensitiviteit van vaders en moeders

Model		Unstandardized		Standardized		95%CI		R ²	F	
		Coefficients	Std. Error	Coefficients	t	Sig.	Lower Bound			Upper bound
1	(Constant)	2.95	.63		4.64	<.001	1.69	4.20	.09	3.47
	Opvoedstress vader	.28	.23	.13	1.23	.22	-.174	.74		
	Opvoedstress moeder	-.46	.22	-.22	-2.10	.04	-.89	.30		
	Sensitiviteit moeder	.23	.10	.22	2.33	.02	.03	.43		
2	(Constant)	3.10	.62		5.03	<.001	1.88	4.32	.05	1.90
	Opvoedstress moeder	.02	.22	.01	.10	.93	-.42	.46		
	Opvoedstress vader	-.09	.23	-.04	-.41	.68	-.55	.36		
	Sensitiviteit vader	.22	.10	.22	2.33	.02	.03	.42		
3	(Constant)	.22	2.12		.10	.92	-4.00	4.43	.11	3.08
	Opvoedstress vader	1.71	1.08	.77	1.57	.12	-.44	3.85		
	Opvoedstress moeder	.90	1.03	.43	.87	.39	-1.15	2.95		
	Opvoedstress vader X opvoedstress moeder	-.68	.51	-1.07	-1.34	.18	-1.69	.32		
	Sensitiviteit moeder	.21	.10	.21	2.16	.03	.02	.41		
4	(Constant)	1.28	2.10		.61	.55	-2.90	5.45	.06	1.63
	Opvoedstress moeder	.93	1.02	.46	.91	.37	-1.10	2.96		
	Opvoedstress vader	.87	1.08	.40	.80	.43	-1.28	3.02		
	Opvoedstress moeder X opvoedstress vader	-.46	.51	-.75	-.91	.37	-1.46	.54		
	Sensitiviteit vader	.21	.10	.22	2.16	.03	.02	.40		

Noot. CI = Confidence interval

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

Discussie

Uit de resultaten blijkt dat de opvoedstress van vaders niet significant gerelateerd is aan de vaderlijke sensitiviteit richting het kind. Voor de moeders geldt ook dat de opvoedstress die zij ervaren niet significant gerelateerd is aan de moederlijke sensitiviteit richting het kind. Daarnaast komt in de resultaten naar voren dat de opvoedstress van de vader de relatie tussen de opvoedstress en sensitiviteit van de moeder niet significant modereert. Ook de opvoedstress van de moeder modereert niet significant de relatie tussen de opvoedstress en de sensitiviteit van de vader.

Opvoedstress en ouderlijke sensitiviteit

Uit de resultaten blijkt dat de opvoedstress die ouders ervaren niet gerelateerd is aan de sensitiviteit van deze ouders ten opzichte van hun kind. Deze uitkomst komt niet overeen met de verwachting dat wanneer ouder meer opvoedstress ervaren, zij minder sensitief zijn richting hun kind.

Een mogelijke verklaring hiervoor is dat bijna alle eerdergenoemde studies, waar de verwachting op gebaseerd was, gezinnen betrof waarbij sprake was een klinische setting en onderliggende problematiek bij ofwel het kind (emotieregulatie problemen/een fysieke handicap) ofwel de ouder (psychische problematiek/laag inkomen). De huidige studie is echter niet uitgevoerd in een klinische setting en de gezinnen hadden in principe geen onderliggende problematiek. Uit één van de eerdergenoemde onderzoeken bleek dat in de gezinnen met onderliggende problematiek de negatieve relatie tussen opvoedstress en sensitiviteit sterker was dan in de gezinnen zonder onderliggende problematiek (Oxford & Lee, 2011).

De implicatie is dat bij bepaalde groepen die onderzocht worden in een klinische setting de ouderlijke sensitiviteit daalt wanneer de opvoedstress hoger wordt, maar dat bij participanten in een niet-klinische setting daar geen sprake van is.

Opvoedstress als moderator

Daarnaast tonen de resultaten aan dat de relatie tussen de opvoedstress en sensitiviteit van de ene ouder niet beïnvloed wordt door de opvoedstress van de andere ouder. Dit geldt voor zowel de vaders als de moeders in dit onderzoek. Deze resultaten komen niet overeen met de verwachting dat ouders elkaar beïnvloeden in hun opvoedgedrag, en daarmee ook in hun opvoedstress. Ouders beïnvloeden elkaar mogelijk wel in hun opvoedgedrag, zoals de gedachte van de FST luidt waarop de hypothese gebaseerd was, maar niet in hun opvoedstress.

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

Er zijn wellicht andere modererende of mediërende factoren van belang bij de relatie tussen opvoedstress en sensitiviteit, waaronder het gezinsinkomen en de gezondheid van het kind. Een aantal van eerdergenoemde studies, waarbij er een relatie werd gevonden tussen de opvoedstress en de sensitiviteit, werden uitgevoerd bij gezinnen met lage inkomens (Dau, Callinan & Smith, 2019; Ward & Lee, 2020). In de onderzoeken van Pelchat, Bisson, Bois & Saucier (2003) en Gabler et al. (2018) werden ook negatieve relaties gevonden tussen de opvoedstress en de sensitiviteit van ouders. Het onderzoek van Pelchat, Bisson, Bois & Saucier (2003) betrof voornamelijk gezinnen waarvan het kind een lichamelijke handicap had. Het onderzoek van Gabler et al. (2018) focuste zich op pleegouders en hun pleegkinderen. De meerderheid van deze kinderen was in het verleden psychisch, mentaal en/of fysiek mishandeld. Het inkomen van het gezin of de gezondheid van het kind speelt dus wellicht een mediërende of modererende factor in de relatie tussen de opvoedstress en sensitiviteit van ouders.

In de huidige studie is geen onderzoek gedaan naar de mediërende of modererende rol van het gezinsinkomen en de gezondheid van het kind in de relatie tussen de opvoedstress en sensitiviteit van ouders, omdat de *power* daar niet toereikend voor was. Er wordt aanbevolen om hier aanvullend onderzoek naar te doen, omdat er wordt verwacht dat er mogelijk wel een relatie is tussen de opvoedstress en sensitiviteit van ouders, wanneer de beïnvloedende rol van het gezinsinkomen of de gezondheid van het kind wordt meegenomen.

Sterke punten

Het huidige onderzoek kent verschillende sterke punten. Ten eerste werd er gebruik gemaakt van een steekproef met een gelijke verdeling van hoog- en laagopgeleiden. Dit vergroot de generaliseerbaarheid van het onderzoek.

Bovendien zijn in de huidige studie vaders en moeders uit hetzelfde gezin meegenomen. Dit onderscheidt zich van bestaand onderzoek gericht op de relatie tussen opvoedstress en sensitiviteit, wat zich voornamelijk focust op alleen de moeder uit het gezin. De resultaten en conclusies zijn daardoor zowel op vaders als op moeders te betrekken. Hierdoor kon er bovendien bij de analyses gecontroleerd worden voor de opvoedstress en sensitiviteit van de tweede ouder. Zoals eerder genoemd kunnen, volgens de *family systems theorie* (FST) van dr. Bowen, de moeilijkheden binnen een gezin pas goed gemeten worden, wanneer beide ouders erbij worden betrokken. Hier is dus aan voldaan in het huidige onderzoek.

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

Daarnaast waren de meetinstrumenten in dit onderzoek betrouwbaar ($\alpha \geq .70$) en is er in dit onderzoek gebruik gemaakt van zowel observaties door professionals als de eigen percepties van de ouders.

Limitaties

Ondanks dat er verschillende goede punten waren in het huidige onderzoek, zijn er ook limitaties. Ten eerste zijn alle onderzochte gezinnen afkomstig uit de stadsregio Rotterdam. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat mensen die in een stedelijke omgeving leven gevoeliger zijn voor stress en omgevingsprikkels en meer onvermogen hebben om goed om te gaan met stress dan mensen die op het platteland wonen (Papma, 2018; Tost, Champagne & Meyer-Lindenberg, 2015). Dit geldt mogelijk ook voor de mate van opvoedstress die zij ervaren en hoe sensitief zijn daardoor op hun kind reageren. Wanneer er zowel naar ouders die in de stad wonen als ouders die op het platteland wonen onderzoek gedaan wordt, is de gemiddelde mate van opvoedstress wellicht lager en relateert dit mogelijk met hogere ouderlijke sensitiviteit. De resultaten zijn dan ook niet erg representatief en generaliseerbaar voor de gehele Nederlandse populatie.

Ten tweede zijn de participanten van het onderzoek niet aselekt geworven. Ook dit maakt dat de representativiteit van de resultaten beperkt is. Wanneer de steekproef aselekt getrokken wordt over de gehele populatie (gezinnen met een 3 jarig kind in Nederland) zijn de resultaten beter representatiever en beter generaliseerbaar.

In het licht van deze limitaties is het van belang voor toekomstig onderzoek dat er een aselechte steekproef wordt getrokken uit de gezinnen met een driejarig kind woonachtig in Nederland. Op die manier is het onderzoek meer representatief voor de gehele populatie en kunnen de resultaten breder ingezet worden. Daarnaast is opvoedstress wellicht wel significant gerelateerd aan de ouderlijke sensitiviteit, wanneer zowel ouders woonachtig in de stad als ouders woonachtig op het platteland betrokken worden bij het onderzoek. Ook daarom is het van belang dat er aanvullend onderzoek gedaan wordt, waarbij gezinnen uit heel Nederland onderzocht worden.

Implicaties voor beleid en praktijk

Het is, volgens de resultaten van het huidige onderzoek, niet van belang dat er bij interventies gericht op het versterken van de ouderlijke sensitiviteit gefocust wordt op het verminderen van de opvoedstress van ouders. Er is aanvullend onderzoek nodig om te kijken welke factoren wel invloed hebben op de sensitiviteit van ouders en om te kijken of er mogelijk andere modererende of mediërende factoren van belang zijn bij de relatie tussen

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

opvoedstress en sensitiviteit, zodat dit meegenomen kan worden in het opstellen van interventies gericht op het versterken van ouderlijke sensitiviteit.

Conclusie

Dit onderzoek suggereert dat ouders niet minder sensitief op hun kind reageren wanneer zij meer stress rondom de opvoeding ervaren. Als de moeder uit het gezin meer opvoedstress ervaart heeft dit geen invloed op de opvoedstress die de vader heeft in relatie tot hoe sensitief de vader is richting het kind. Ook als de vader uit het gezin meer opvoedstress ervaart heeft dit geen invloed op de opvoedstress die de moeder ervaart in relatie tot hoe sensitief de moeder is richting het kind.

Referenties

- Abidin, R. R. (1992). The determinants of parenting behavior. *Journal of Clinical Child Psychology, 21*, 407-412. doi:10.1207/s15374424jccp2104_12
- Ainsworth, M. D. (1979). Infant-mother attachment. *American Psychologist, 34*, 932-937. doi: 10.1037/0003-066X.34.10.932
- Ainsworth, M. D. S. & Bell, S. M. (1972). Infant crying and maternal responsiveness. *Child Development, 43*, 1171-1190. doi:10.2307/1127506
- Ainsworth, M. D. S., Bell, S. M. & Stayton, D. J. (1971). Individual differences in strange-situation behaviour of one-year-olds. In H. R. Shaffer (Ed.), *The origins of human social relations* (pp. 17-57). London, England: Academic Press.
- Ainsworth, M. D. S. & Marvin, R. S. (1995). On the shaping of attachment theory and research: An interview with Mary D. S. Ainsworth (Fall 1994). *Monographs of the Society for Research in Child Development, 60*, 3-21. doi:10.1111/j.1540-5834.1995.tb00200.x
- Amato, P. R. & Gilbreth, J. G. (1999). Nonresident fathers and children's well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and Family, 61*, 557-573. doi:10.2307/353560
- Berry, J. O., & Jones, W. H. (1995). The Parental Stress Scale: Initial Psychometric Evidence. *Journal of Social and Personal Relationships, 12*(3), 463-472. doi:10.1177/0265407595123009
- Bradley, R. H., & Corwyn, R. F. (2007). Externalizing problems in fifth grade: Relations with productive activity, maternal sensitivity, and harsh parenting from infancy through middle childhood. *Developmental Psychology, 43*, 1390-1401. doi:10.1037/0012-1649.43.6.1390
- Bowlby, J. (1969). Attachment and loss, Vol. 1: *Attachment*. London: The Hogarth Press and

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

the Institute of Psycho-Analysis.

- Brown, J. (1999). Bowen family systems theory and practice: Illustration and critique. *Australian New Zealand Journal of Family Therapy*, 20, 94–103
- Cabrera, N. J., & Roggman, L. (2017). Father play: Is it special? *Infant Mental Health Journal*, 38(6), 706–708. doi: 10.1002/imhj.21680
- Cabrera, N. J., Tamis-LeMonda, C. S., Bradley, R. H., Hofferth, S. & Lamb, M. E. (2000). Fatherhood in the twenty-first century. *Child Development*, 71, 127 – 136 . doi:10.1111/1467-8624.00126
- Cabrera, N. J., Volling, B. L., & Barr, R. (2018). Fathers Are Parents, Too! Widening the Lens on Parenting for Children’s Development. *Child Development Perspectives*, 12(3), 152–157. doi:10.1111/cdep.12275
- Campbell, S. B. (2002). Behavior problems in preschool children: *Clinical and developmental issues* (2nd ed.). New York, NY: Guilford Press.
- Cooke, J. E., Kerns, K. A., Koehn, A. J., Kochendorfer, L. B. & Stuart-Parrigon, K. L. (2019). Parent–child attachment and children’s experience and regulation of emotion: A meta analytic review. *Emotion*, 19, 1103. doi:10.1037/emo0000504
- Costa, N. M., Weems, C. F., Pellerin, K., & Dalton, R. (2006). Parenting stress and child psychopathology: An examination of specificity to internalizing and externalizing symptoms. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 28, 113-122. doi:10.1007/s10862-006-7489-3
- Darling, N., Dornbusch, S. M., Lamborn, S. D., Mounts, N. S. & Steinberg, L. (1994). Overtime changes in adjustment and competence among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child development*, 65(3), 754-770.
- Dau, A. L. B. T., Callinan, L. S., & Smith, M. V. (2019). An examination of the impact of maternal fetal attachment, postpartum depressive symptoms and parenting stress on maternal sensitivity. *Infant Behavior and Development*, 54, 99–107. doi:10.1016/j.infbeh.2019.01.001
- Deater-Deckard, K. (1998). Parenting stress and child adjustment: Some old hypotheses and new questions. *Clinical psychology: Science and practice*, 5, 314-332. doi:10.1111/j.1468-2850.1998.tb00152.x
- Degroat, J. S. (2003). *Parental stress and emotion attributions as correlates of maternal positive affect and sensitivity during interaction with young children* (Publicatiennr. 2003–95022–154) [Dissertatie/thesis, Pace University]. PsycInfo.

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

Egeland, B. R., Erickson, M. F., Clemenhagen-Moon, J., Hiester, M. K., & Korfmacher, J. (1990). *24 months coding manual: Project steep - revised 1990 from mother-child project scales*. University of Minnesota, Minneapolis: Department of Psychology.

Gabler, S., Kungl, M., Bovenschen, I., Lang, K., Zimmermann, J., Nowacki, K. & Spangler, G. (2018). Predictors of foster parents' stress and associations to sensitivity in the first year after placement. *Child Abuse & Neglect*, 79, 325-338.

doi:10.1016/j.chiabu.2018.02.009

Gezondheidsraad. *De ouder-kindrelatie en jeugdtrauma's*. Den Haag: Gezondheidsraad, 2018; publicatienr. 2018/11

Hayes, S. A., & Watson, S. L. (2013). The impact of parenting stress: A meta-analysis of studies comparing the experience of parenting stress in parents of children with and without autism spectrum disorder. *Journal of autism and developmental disorders*, 43, 629-642. doi:10.1007/s10803-012-1604-y

Israel A. C. & Wicks-Nelson, R. (2016). *Abnormal Child and Adolescent Psychology DSM5 Update*. (8th edition). Routledge

Kelly, J. F., Morisset, C. E., Barnard, K. E., & Hammond, M. A. (1996). The influence of early mother-child interaction on preschool cognitive/linguistic outcomes in a high-social-risk group. *Infant Mental Health Journal*, 17, 310–321. doi:10.1002/(SICI)1097-0355 (199624)17:43.0.CO;2-Q

Lamb, M. E. (2010). *The role of the father in child development*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc

Lucassen, N. (2013, oktober). *Do fathers matter? In search of causes and consequences of parental sensitivity*. Erasmus University Rotterdam. Opgehaald van <http://hdl.handle.net/1765/50192>

McMahon, C. A., & Meins, E. (2012). Mind-mindedness, parenting stress, and emotional availability in mothers of preschoolers. *Early Childhood Research Quarterly*, 27, 245-252. doi:10.1016/j.ecresq.2011.08.002

Mesman, J. & Emmen, R. A. G. (2013). Mary Ainsworth's legacy: A systematic review of observational instruments measuring parental sensitivity. *Attachment & Human Development*, 15, 485–506. doi:10.1080/14616734.2013.820900

National Institute of Child Health and Human Development. (1999). Chronicity of maternal depressive symptoms, maternal sensitivity, and child functioning at 36 months. *Developmental Psychology*, 35, 1297–1310. doi:10.1037/0012-1649.35.5.1297

Oxford, M. L., & Lee, J. O. (2011). The effect of family processes on school achievement as

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

- moderated by socioeconomic context. *Journal of School Psychology*, 49(5), 597–612.
doi:10.1016/j.jsp.2011.06.001
- Papma, A. (2018, 15 mei). *Een groene omgeving verandert je brein*. Into Green.
Geraadpleegd op 9 januari 2022, van <https://intogreen.nl/een-groene-omgeving-verandert-je-brein/>
- Pelchat, D., Bisson, J., Bois, C., & Saucier, J. F. (2003). The effects of early relational antecedents and other factors on the parental sensitivity of mothers and fathers. *Infant and Child Development*, 12(1), 27–51. doi:10.1002/icd.335
- Pereira, J., Vickers, K., Atkinson, L., Gonzalez, A., Wekerle, C., & Levitan, R. (2012). Parenting stress mediates between maternal maltreatment history and maternal sensitivity in a community sample. *Child Abuse & Neglect*, 36(5), 433–437.
doi:10.1016/j.chiabu.2012.01.006
- Potharst, E. S., Zeegers, M., & Bögels, S. M. (2018). Mindful With Your Toddler Group Training: Feasibility, Acceptability, and Effects on Subjective and Objective Measures. *Mindfulness*, 1-15. doi:10.1007/s12671-018-1073-2
- Psouni, E. (2019). The influence of attachment representations and co-parents' scripted knowledge of attachment on fathers' and mothers' caregiving representations. *Attachment & Human Development*, 21(5), 485–509.
doi:10.1080/14616734.2019.1582598
- Ramchandani, P. G., Domoney, J., Sethna, V., Psychogiou, L., Vlachos, H., & Murray, L. (2013). Do early father–infant interactions predict the onset of externalising behaviours in young children? Findings from a longitudinal cohort study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54, 56–64. doi:10.1111/j.1469-7610.2012.02583.x=.
- Richtlijnen jeugdhulp en jeugdbescherming. *Preventieve interventies voor jonge kinderen*. (2021, 26 maart). Richtlijnen jeugdhulp en jeugdbescherming. Geraadpleegd van <https://richtlijnenjeugdhulp.nl/problematische-gehechtheid/preventie-en-interventie/preventieve-interventies-voor-jonge-kinderen/>
- Sabattini, L., & Leaper, C. (2004). The relation between mother's and father's parenting styles and their division of labor in the home: Young adults' retrospective reports. *Sex Roles*, 50, 217-225. doi:10.1023/B:SERS.0000015553.82390.f7
- Sarkadi, A., Kristiansson, R., Oberklaid, F., & Bremberg, S. (2008). Fathers' involvement and children's developmental outcomes: A systematic review of longitudinal studies. *Acta Paediatrica*, 97, 153–158. doi:10.1111/j.1651-2227.2007.00572.x

Leidt opvoedstress tot minder sensitief ouderschap?

- Simons, L. G., & Conger, R. D. (2007). Linking mother-father differences in parenting to a typology of family parenting styles and adolescent outcomes. *Journal of Family Issues*, 28, 212-241. doi:10.1177/0192513X06294593
- Smith, C. L., & Stephens, A. (2018). Maternal stress and sensitivity: Moderating effect of positive affect. *Parenting*, 18, 1-8. doi:10.1080/15295192.2018.1405699
- Tabachnik, B. G., & Fidell, L. S. (2001). Cleaning up your act: Screening data prior to analysis. In *Using multivariate statistics* (Vol. 5, pp. 60–116)
- Tamis-LeMonda, C. S., Shannon, J. D., Cabrera, N. J., & Lamb, M. E. (2004). Fathers and mothers at play with their 2- and 3-year-olds: Contributions to language and cognitive development. *Child Development*, 75(6), 1806–1820. doi:10.1111/j.1467-8624.2004.00818.x
- Tost, H., Champagne, F. A., & Meyer-Lindenberg, A. (2015). Environmental influence in the brain, human welfare and mental health. *Nature Neuroscience*, 18(10), 1421–1431. doi:10.1038/nn.4108
- Vogel, C. A., Bradley, R. H., Raikes, H. H., Boller, K. & Shears, J. K. (2006). Relation between father connectedness and child outcomes. *Parenting: Science and Practice*, 6, 189–209. doi:10.1080/15295192.2006.9681305
- Ward, K. P., & Lee, S. J. (2020). Mothers' and fathers' parenting stress, responsiveness, and child wellbeing among low-income families. *Children and Youth Services Review*, 116, 105218. doi:10.1016/j.chilyouth.2020.105218
- Williams, L. R., Degnan, K. A., Perez-Edgar, K. E., Henderson, H. A., Rubin, K. H., Pine, D. S., Steinberg, L., & Fox, N. A. (2009). Impact of behavioral inhibition and parenting style on internalizing and externalizing problems from early childhood through adolescence. *Journal of abnormal child psychology*, 37, 1063-1075. doi:10.1007/s10802-009-9331-3
- Zelman, J. J., & Ferro, M. A. (2018). The Parental Stress Scale: Psychometric Properties in Families of Children With Chronic Health Conditions. *Family Relations*, 67(2), 240–252. doi:10.1111/fare.12306
- Zimmer-Gembeck, M. J., Webb, H. J., Pepping, C. A., Swan, K., Merlo, O., Skinner, E. A., & Dunbar, M. (2015). Review: Is parent-child attachment a correlate of children's emotion regulation and coping? *International Journal of Behavioral Development*, 41, 1-20. doi:10.1177/0165025415618276